

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

Η ΒΟΗΘΕΙΑ ΤΗΣ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ ΣΤΗΝ ΑΙΣΘΗΤΙΚΗ

Ἡ συμβολή τῆς φυσιολογίας εἶναι ἀσήμαντη ἤδη, σὲ μιὰν ἄλλη μελέτη¹, διατύπωσα τὴ γνώμη πὺς ἡ φυσιολογία μποροῦσε νὰ μᾶς προσφέρει ἐνδιαφέρουσες διαπιστώσεις καὶ φαινομενικὰ λογικὲς ὑποθέσεις. Βρισκόμουν ἀκόμα κάτω

1. Η ΦΥΣΙΟΛΟΓΙΑ

ἀπὸ τὴν ἐπίδραση τῆς γερμανικῆς σχολῆς, τοῦ Φέχνερ, τοῦ Βέμπερ καὶ τοῦ Στούμπφ². Ἀναγνωρίζω σήμερα τὴν πλάνη μου. Ἡ φυσιολογία μᾶς ὁδηγεῖ σὲ ἀδιέξοδο. Γιὰ νὰ μελετήσουμε τὸ αἰσθητικὸ γεγονός πρέπει νὰ τὸ ἀντικρίσουμε κατὰ μέτωπο καὶ νὰ μὴ τοῦ ἀφαιρέσουμε ὅ,τι ἀποτελεῖ τὴν πραγματικὴ του οὐσία, δηλαδή, τὸν αἰσθητικὸ χαραχτήρα του. Αὐτὸ ἀκριβῶς ὑπῆρξε τὸ σφάλμα τοῦ Φέχνερ· μελέτησε φαινόμενα ὑπερβολικὰ στοιχειώδη καὶ μ' ἐκπληκτικὴ ἔλλειψη «τάκτ» θέλησε ν' ἀντλήσει ἀπὸ τὴ μελέτη αὐτὴ συμπεράσματα ποὺ ἀφοροῦσαν

1. *Στοιχεῖα Αἰσθητικῆς*, Ἀθήνα, 1922.

2. Stumpf: *Contributions à l'acoustique et à la science musicale* (γερμαν.), 1898.

Helmholtz: *Die Lehre von der Tonempfindungen als physiologische Grundlage der Musik*, 1863.

Hugo Rieman: *Geschichte der Theorie der Tonkunst*.— *Die lehre von der musikalischen Komposition* (4 vol. Leipzig, 1888, remaniement de l'ouvrage de Ad. B. Marx).

Von Öttingen: *Harmoniesystem in dualer Entwicklung*, 1866.

Περιορίζομαι μόνο σ' αὐτά. Γιὰ τὸν Φέχνερ σημείωσα ἤδη στὴ σελ. 33 μιὰ μελέτη τοῦ Ch. Lalo.

φαινόμενα που ανήκανε σὲ μιὰ, χίλιες φορές πολυπλοκώτερη, κατηγορία. Ὀλόκληρη ἡ ψυχο-φυσικὴ εἶναι καταδικασμένη σήμερα γιὰ τὸν ἴδιο λόγο¹, καὶ τὰ Πανεπιστήμια ποὺ ἐξακολουθοῦν νὰ τὴ διδάσκουν, ὅπως τὸ Πανεπιστήμιο τῶν Ἀθηνῶν, εἶναι ἀρκετὰ καθυστερημένα ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἐξέλιξη τῆς ψυχολογικῆς ἐπιστήμης. Δὲ λησμονῶ, μολοντοῦτο, τὸν περίφημο ἀφορισμὸ τοῦ Νίτσε ὅτι «αἰσθητικὴ δὲν εἶναι παρὰ ἐφαρμοσμένη φυσιολογία». Ὁ ποιητῆς φιλόσοφος θὰ ἔπρεπε μᾶλλον νὰ πεί πὼς ἦταν πρῶτιστα ἐφαρμοσμένη φυσιολογία. Πραγματικά, σὲ μερικές διαπιστώσεις, ἡ φυσιολογία μπορεῖ νὰ μᾶς εἶναι χρήσιμη, ἀκόμα καὶ στὴν αἰσθητικὴ. Ἡ φυσιολογικὴ μελέτη μερικῶν πολὺ στοιχειωδῶν ψυχικῶν φαινομένων ρίχνει ἐπίσης φῶς στὴν ψυχικὴ ζωὴ ποὺ βρίσκεται σὲ ψηλότερο ἐπίπεδο ἀνάπτυξης. Ἀλλὰ τὰ αἰσθητικὰ φαινόμενα ποὺ βρίσκονται στὴν κορυφὴ τῶν πολυπλοκώτατων ψυχικῶν φαινομένων, δὲν ἀντλοῦν παρὰ μηδαμινὸ ὄφελος ἀπὸ τὰ συμπεράσματα τῆς φυσιολογίας.

Στὸ ρυθμὸ, ποὺ θὰ ἐξετάσουμε ἀργότερα καὶ ποὺ ἀποτελεῖ τὸ σημαντικότερο αἰσθητικὸ φαινόμενο, ὑπάρχει μιὰ ἀναμφισβήτητη φυσιολογικὴ βάση. Κάθε ρυθμὸς ἔχει σὰν πρώτη ἀφετηρία τὴν ἐναρμόνιση ὀρισμένων μυϊκῶν κινήσεων γιὰ νὰ ἐπιτευχθεῖ μεγαλύτερη εὐχέρεια στὴν ἀσκησὴ τους. Μιὰ ρυθμικὴ κίνηση εἶναι πιὸ εὐκόλη γιὰ τοὺς μυῶνες ἀπὸ μιὰ ἄρρυθμη κίνηση.

Τὸ ζήτημα τοῦτο ἀνήκει στὴ δικαιοδοσίαν τῆς φυσιολογίας. Ἐπίσης τὸ πρόβλημα τῆς συμμετρίας, ποὺ παίζει μεγάλο ρόλο στὴν τέχνη, ἔχει ἀφετηρία φυσιολογική. Ἡ συμμετρία ποὺ ζητοῦμε στ' ἀντικείμενα καὶ στὶς μορφές τῆς τέχνης, ἀντιστοιχεῖ στὴ φυσικὴ κατανομὴ τῶν μελῶν μας ἢ στὸ κυκλικὸ σχῆμα τοῦ ἀμφιβληστροειδοῦ χιτώνα τοῦ ματιοῦ μας. Ἐπειδὴ ἔχουμε δυὸ πόδια καὶ δυὸ χέρια, δυὸ μάτια καὶ δυὸ αὐτιά, ζητοῦμε στὸν πίνακα ἐνὸς ζωγράφου τὴν συμμετρία, καὶ ἂν ὁ Corot βάζει ἀριστερά, σὲ μιὰ σύνθεσή του, μιὰ συστάδα δέντρων, ἐνστιχτώδικα παρακινούμαστε νὰ θέλουμε καὶ δεξιὰ ἢ μιὰν ἄλλη συμμετρικὴ συστάδα ἢ ἕνα οἰκοδόμημα ἢ κάποιον σκοτεινὸ ὄγκον ποὺ νὰ δημιουργεῖ τὴν ἰσορροπία. Τὸ ἴδιο φαινόμενο παρουσιάζεται σ' ὅλες τὶς τέχνες.

1. Foucault: *La psycho - physique*, 1900. (Ἀξιόλογη ἐργασία).

Ἐκεῖ ὅμως ποῦ εἶναι κυρίως περισσότερο αἰσθητὸ εἶναι στὴν τέχνη τῆς κηπουρικῆς, σύμφωνα μὲ τὸ κλασσικὸ γαλλικὸ ὑπόδειγμα, καὶ στὴν ἑλληνικὴ ἀρχιτεκτονικὴ.

Οἱ μελέτες τῶν Helmholtz, Stumpf, Chevreuil ποῦ ἀνάφερα ἄλλοτε σ' ἄλλο βιβλίον καὶ στὶς ὁποῖες στήριζα τόσες ἐλπίδες, κατορθώθουν γὰρ μᾶς πείθουν πῶς κάθε αἰσθητὴ τέρψη δὲν εἶναι παρὰ ἓνας καλὰ ρυθμισμένος ἐσωτερικὸς ρυθμὸς τῶν αἰσθητηρίων ὀργάνων μᾶς. Στὴ μουσικὴ οἱ παραφωνίες, ἐξαιτίας τῆς ὁλότελα μηχανικῆς ἐνέργειας τῆς «συμβολῆς» (interférence), εἶναι δυσάρεστες στὴν ἀκοή. Στὴ ζωγραφικὴ ἢ ταυτόχρονη ἢ διαδοχικὴ ἀντίθεση τῶν χρωμάτων μᾶς εὐχαριστεῖ ἢ μᾶς δυσαρεστεῖ — ἀνάλογα μὲ τὸ ἂν τὰ εὐαίσθητα κύτταρα τοῦ ἀμφιβληστροειδοῦ μᾶς λειτουργοῦν ὁμαλὰ ἢ δὲν εἶναι σὲ θέση ν' ἀναπληρώσουν ἔγκαιρα τὴ φυσιολογικὴ τους φθορά. Ἄλλὰ τὰ προβλήματα αὐτὰ δὲν εἶναι τόσο ἀπλὰ γιὰ τὴ νεώτερη ἐπιστήμη. Δὲν παραδεχόμεστε πιά ἓναν αὐστηρὸ διαφορισμὸ τῶν νευρικῶν ὀργάνων ποῦ ἀντιστοιχοῦν σὲ διάφορες αἰσθητηριακὰς μορφές. Λόγου χάριν, οἱ αἰσθήσεις ποῦ μᾶς φαίνονται καθαρὰ γευστικὰς, συνεπιφέρουν πολὺπλοκὴ νευρικὴ αἰτιολογία, ὅπου παρεμβαίνουν ὀσφραντικὰ, θερμικὰ, ἄπτικὰ αἰσθητήρια ὄργανα. Στὴ θέα τῶν χρωμάτων ὁ ἀριθμὸς τῶν ἰδιαζουσῶν διαφορῶν εἶναι πολὺ μεγαλύτερος ἀπὸ τὸν πιθανὸ ἀριθμὸ τῶν διαφοροποιημένων ἀνατομικῶν στοιχείων καὶ στὴν ἀκοή τείνομε ὁλοένα καὶ περισσότερο γὰρ ἐγκαταλείψουμε τὴν ἰδέα τῆς ἰδιάζουσας μορφῆς τοῦ καθενὸς ἀπὸ τὰ ὄργανα τοῦ Κόρτι. Βλέπουμε ἔτσι, πῶσο ξεπεράστηκαν τ' ἀπλοϊκὰ συμπεράσματα τοῦ Φέχνερ, τοῦ Helmholtz καὶ τοῦ Von Öttingen μὲ τὸν ἀκριβολόγο χωρισμὸ τοῦ κάθε νεύρου καὶ τοῦ κάθε αἰσθητήριου ὀργάνου ἀντίστοιχου σὲ διαφοροποιημένες καὶ καθορισμένες αἰσθήσεις.

Γενικὰ μιλώντας, μποροῦμε γὰρ δεχτοῦμε πῶς τὸ εὐάρεστο στὶς αἰσθήσεις εἶναι, πρῶτα πρῶτα, «ἓνας ἐσωτερικὸς καὶ καλὰ ρυθμισμένος ρυθμὸς τῶν αἰσθητηρίων ὀργάνων». Ὁ ὀρισμὸς, μολονότι ἐντελῶς φυσιολογικὸς, εἶναι ἀρκετὰ ἀόριστος. Μονάχα δὲν πρέπει γὰρ λησμονοῦμε πῶς ἢ εὐάρεστη αὕτη αἰσθησις, μὲ τὸ ὅτι εἶναι εὐάρεστη, δὲν εἶναι ταυτόχρονα καὶ αἰσθητικὴ. Καὶ ἢ τελευταία αὕτη παρατήρησις μᾶς βοηθεῖ ν' ἀντιληφθοῦμε καλύτερα πῶσο οἱ

ἐργασίες τῆς σχολῆς τοῦ Φέχνερ, καθὼς καὶ τὰ σύγχρονα συμπε-
ράσματα τῆς φυσιολογίας, δὲν μποροῦν νὰ εἶναι καὶ τόσο χρήσιμα
στὴν κυρίως λεγόμενη αἰσθητική.

Ἄν ἀνεβοῦμε λιγάκι ψηλότερα σὲ φαινόμενα πολυπλοκώτερα,
συγκρατούμενοι πάντοτε στὰ ὅρια τῆς αἰσθητικῆς, θὰ συναντή-
σουμε διαπιστώσεις περισσότερο χρήσιμες. Στὴν αἰσθητικὴ ἀντί-
ληψη (perception) ποῦ θ' ἀναλύσουμε λεπτομερειακά, λιγάκι πιὸ
κάτω, ἀπαντοῦμε ἀλλαγές τοῦ ὀργανισμοῦ, ἀλλαγές παντὸς εἴδους,
ποῦ εἶναι ἀρκετὰ ἀξιοπαρατήρητες. Πρόκειται γιὰ τὶς κυκλοφο-
ριακές, ἀναπνευστικές, ἐκκριτικές ἀνωμαλίες, καὶ τὶς μεταβολές
τοῦ μυϊκοῦ τόνου.

Εἶναι γνωστὴ ἡ περίφημη φράση τοῦ Νίτσε : «οἱ ἀντιρρήσεις
μου κατὰ τοῦ Βάγνερ εἶναι φυσιολογικές· ἀναπνέω μὲ δυσκολία,
τὸ πόδι μου θυμώνει κ' ἐπαναστατεῖ καὶ τὸ στομάχι μου διαμαρ-
τύρεται ὅπως καὶ ἡ καρδιά μου, ἡ κυκλοφορία τοῦ αἵματός μου,
τὰ σωθικά μου».

Ὁ γερμανὸς συγγραφέας κατὰ τὴν ἀκρόαση τοῦ μεγαλοφυῆ
συνθέτη ἐμφάνιζε τὶς ἀρκετὰ συγκεκριμένες αὐτὲς διαταραχές.

Ἐξάλλου, ὁ Boschot, σὲ μιὰ μελέτη του γιὰ τὸν Μπερλιόζ¹,
μας μεταδίνει τὸ γραπτὸ αὐτὸ τοῦ γάλλου συνθέτη : «Οἱ ζωτικές
μου δυνάμεις φαίνονται διπλασιασμένες . . . περίεργη ταραχὴ στὴν
κυκλοφορία τοῦ αἵματος· οἱ ἀρτηρίες χτυπᾶνε μὲ σφοδρότητα· δά-
κρυα . . . σπασμωδικές συσπάσεις τῶν μυῶν, τρεμούλιασμα ὄλων
τῶν μελῶν, ὀλοκληρωτικὸ μούδιασμα τῶν ποδιῶν καὶ τῶν χεριῶν,
μερικὴ παραλυσιὰ τῶν νεύρων τῆς δρασης καὶ τῆς ἀκοῆς, — δὲ
βλέπω πιά καὶ μὲ δυσκολία ἀκούω. Ἰλιγγος. Μισολιποθυμία.»
Ἄλλοι καλλιτέχνες ἢ ἀπλοὶ ἐρασιτέχνες ἐμφανίζουν ἀνάλογα φαι-
νόμενα κατὰ τὴ δημιουργία ἢ τὴν ἀκρόαση μουσικῶν ἔργων.
Ἐπάρχει ὀλόκληρη φιλολογία γιὰ τὸ θέμα τοῦτο².

1. Boschot : *Une vie romantique*, 36.

2. Ἀρκοῦμαι ν' ἀναφέρω μιὰ πολὺ περιορισμένη βιβλιογραφία : Couty
et Charpentier : *Arch. de physiologie normale et pathologique*, 1877.

Dogiel : *Ueber den Einfluss der Musik auf Blutkreislauf*, «Arch. f.
Anatomie und Physiologie», 1880.

Féré : *La fatigue par les excitations auditives*, Comptes rendus de la

Ἔνα σκαλοπάτι ψηλότερα, ἐξετάζοντας ἀπλὰ τὸν τομέα τῶν συγκινήσεων, τῶν αἰσθημάτων, τῶν παθῶν καὶ χωρὶς νὰ μποῦμε ἀκόμα στὴν καρδιὰ τῶν προβλημάτων αὐτῶν ποὺ θὰ ἐξετάσουμε πιὸ κάτω, θὰ βροῦμε τὴ συμβολὴ τῆς φυσιολογίας πολὺ σημαντικότερη. Σ' ὅλ' αὐτὰ τὰ πολύπλοκα συναισθηματικὰ φαινόμενα ὑπάρχει πάντα μιὰ φυσιολογικὴ συνοδεία. Οὔτε τὰ φαινόμενα αὐτά, οὔτε ἡ φυσιολογικὴ τους συνοδεία εἶναι εἰδολογικῶς αἰσθητικὰ εἶναι ἀκόμα μονάχα καὶ γενικότατα ψυχικά. Μολαταῦτα, τὰ φαινόμενα αὐτὰ ποὺ βρίσκονται χαμηλὰ στὴν ἐξελικτικὴ κλίμακα, εἶναι ἐπίσης ἐκεῖνα ποὺ συναντοῦμε συχνότερα γίνονται, ἀργότερα, χάρις σὲ διάφορες εἰσφορὲς ἢ χάρις στὴν ἐξέλιξη, μορφῆς αἰσθητικῆς· ὀφείλουμε, λοιπόν, στὴν ἀρχὴ νὰ τὰ δεχτοῦμε τέτοια ποὺ εἶναι, ἀφοῦ, ὅπωςδῆποτε, θὰ τὰ συναντήσουμε στὴ βάση φαινομένων περισσότερο ἐξελιγμένων καὶ εἰδικότερα αἰσθητικῶν.

Ἔτσι, κάθε πολύπλοκη συναισθηματικὴ κατάσταση (συγκίνηση, πάθος ἢ συναίσθημα) συνοδεύεται ἀπὸ μιὰ φυσιολογικὴ ταραχὴ. Τὶς ταραχὲς αὐτὲς τὶς διαιρέσαμε σὲ δυὸ κατηγορίες: 1) στὶς κεντρικὲς, ὅταν ἔχουν τὴν ἕδρα τους στὰ νευρικὰ κέντρα τοῦ μυαλοῦ καὶ ἰδιαίτερα τοῦ ἐγκέφαλου καὶ 2) στὶς περιφερειακὲς, ὅταν ἐκδηλώνονται στοὺς μῦς, στοὺς ἀδέγγες ἢ στὸ κυκλοφορικὸ σύστημα.

Οἱ περιφερειακὲς εἶναι κυρίως οἱ διαταραχὲς τῆς κυκλοφορίας:

α) Ἡ συγκίνηση κάνει τὴν καρδιὰ νὰ χτυπᾷ γοργώτερα ἢ ἀργότερα.

β) Ὁ φόβος ἢ ὁ οἶχτος μᾶς ἀναταράσσει τὰ σωθικά.

γ) Ἡ χλωμάδα ἢ τὸ κοκκίνισμα ποὺ εἶναι ταραχὲς τῆς κυκλοφορίας τοῦ αἵματος, ἐμφανίζονται ἀπὸ διάφορες αἰτίες· κοκκι-

Société de Biologie, 1891.

Binet et Courtier: *Année Psychologique*, 1896.

Mentz: *Année Psychologique*, 1897.

Vaschide et Lahy: *Rivista music. Italiana*, 1902.

Dr Ingegneros: *Le langage musical et ses troubles hystériques*, Alcan, 1907.

Wetd: *An experimental study of Musical enjoyment*, «Am. Journal of Psychology», 1912.

νίζει κανείς από ντροπή, από περηφάνεια, από θυμό, έρωτα κλπ. Συχνά κοκκινίζει κανείς ή χλωμιάζει από την ίδια συγκίνηση, όπως λ.χ. στο θυμό.

δ) ή έκκριση των δακρύων από διάφορες συγκινησιακές καταστάσεις.

ε) ή έκκριση των ψυχρών ιδρώτων.

στ) τρεμουλιάσματα διαφόρων μελών, λίγο πολύ έντονα.

Αυτά είναι μερικά αποτελέσματα των πολύπλοκων συναισθηματικών καταστάσεων που δείχνουν μιάν άρρυθμία της φυσιολογικής μας ένότητας και του νευρικού μας συστήματος. Μπορούμε να διαπιστώσουμε ακόμα μερικά όξύτερα αποτελέσματα :

ζ) παράλυση των φωνητικών χορδών.

η) επιτάχυνση της αναπνοής.

θ) άφθονη έκκριση της χολής.

ι) κρίση άσθματος και άγωνία.

ια) άπλοι κολικοί ή ήπατικοί.

Όστόσο, υπερβάλλοντας τα φαινόμενα αυτά κι ο William James και ο Lange, ίδρυσαν την περιφερειακή θεωρία των συγκινήσεων, σύμφωνα με την οποία το πᾶν, σε μιὰ συναισθηματική κατάσταση, προέρχεται από τὰ έξω και ή συνείδησή μας δὲ χρησιμεύει σὲ τίποτε ἄλλο παρὰ στήν καταγραφή του· τίποτα δὲν ξεκινᾷ ἀπὸ τὸ κέντρο τοῦ ἐγκεφάλου¹. Ὁ G. Rageot ἔγραφε, σχετικά με τήν θεωρία αὐτή, πὼς ή συνείδηση μοιάζει με τελωνειακὸ ὑπάλληλο πὸ δὲν καταγράφει παρὰ μόνο τὴν εἰσαγωγή, ὄχι ὁμως και τὴν ἐξαγωγή².

Σύμφωνα με τὴν ἔκφραση αὐτὴ τοῦ ἴδιου τοῦ James πὸ συνο-

1. W. James: *What is an emotion?* Ἄρθρον τῆς «Mind» 1884.

Carl Lange: *Les émotions*. Trad. G. Dumas, Alcan, 1896, σ. 79 - 91. Τὸ βιβλίο δημοσιεύτηκε δανικὰ και μεταφράστηκε στὰ γερμανικὰ τὸ 1885.

Βλ. ἐπίσης μιὰ κριτικὴ τοῦ Harald Höffding: *Esquisse d'une psychologie*, Παρίσι, 1909 (4η ἔκδ. σ. 350), καθὼς και βιβλιογραφία.

Συναντοῦμε μιάν ἀνάλογη με τῶν James και Lange θεωρία στοῦ Mosso: *La peur*, σ. 138 και σποραδ. Ὁ James ἀνάπτυξε διεξοδικὰ τὴν θεωρία του στὸ ἔργο του: *Principles of psychology*, 1890, τ. II, κεφ. XXV.

2. G. Rageot: *Les savants et la Philosophie*, 1908, Paris, σ. 122.

Βλ. ἐπίσης Revault d'Allones: *Les Inclinations*, Παρίσι, 1908.

φίξει τή θεωρία του : ἐπειδὴ κλαῖμε, γι' αὐτὸ εἴμαστε λυπημένοι, καὶ ὄχι, ἐπειδὴ εἴμαστε λυπημένοι, γι' αὐτὸ κλαῖμε.

Ἄλλα ὅμως φαινόμενα μποροῦνε γὰ μᾶς κάνουν γὰ πιστέψουμε πὼς τὰ νευρικά ἀκριβῶς κέντρα προκαλοῦν τὶς διαταραχές, ἀπὸ τὰ ἔξω καὶ κατὰ τρόπο ἀνεξάρτητο ἀπὸ τὴν περιφέρεια. Τὰ κλασσικὰ παραδείγματα εἶναι οἱ κρίσεις τῶν δακρύων ἢ τῶν γέλιων ποὺ προκαλεῖ ἡ ἀναγγελία μιᾶς κακῆς ἢ καλῆς εἵδησης. Ἐδῶ, ἀσφαλῶς, ἡ νευρική ἐπίδραση πῆγε στὸν ἐγκέφαλο προτοῦ γὰ ἐνεργήσῃ στὰ περιφερειακὰ ὄργανα καὶ ἡ συνείδηση ξαπόλυσε τὴ νευρική ἀνάκλαση. Στηριζόμενοι στὰ λίγα αὐτὰ φαινόμενα, ἰδρύσαμε μιᾶν ἄλλη θεωρία, ἀντίθετη τῆς προηγούμενης, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία τὰ φυσιολογικὰ φαινόμενα ποὺ γεννιοῦνται στὶς συγκινήσεις προκαλοῦνται ἀπὸ τὸν κεντρικὸ μηχανισμό, ἀπὸ τὸν ἐγκέφαλο¹.

Μ' αὐτὴν θέσουμε κατὰ μέρος τὶς θεωρίες ποὺ ἐξηγοῦν τὰ στοιχειώδη φυσιολογικὰ φαινόμενα, τὰ φαινόμενα αὐτὰ παραμένουν καθαρὰ, αὐτὰ καθαυτὰ. Στὴ βάση τοῦ εἶναι μας καὶ προτοῦ κάν μιλήσουμε γιὰ τὴν κυρίως λεγόμενη ψυχολογία, στὸν τομέα τῆς φυσιολογίας ἀκόμα, ἐμφανίζονται στοιχειώδη φαινόμενα ποὺ γεννιοῦνται εἴτε ἀπὸ τὴν περιφέρεια εἴτε ἀπὸ τὸ κέντρο καὶ ποὺ τὰ ξαναβρίσκουμε κατόπι στὶς συγκινήσεις καὶ τὰ συναισθήματα, δηλ. κατὰ τὴν πραγματοποίηση τῶν ἀγωγῶν καὶ συνοδεύοντας τὶς ἀγωγές αὐτές.

Τὰ στοιχειώδη αὐτὰ φαινόμενα δὲν ἀνήκουν ἀκόμα στὸν καθαρὸ ψυχολογικὸ τομέα, κι αὐτὸς εἶναι λόγος ὑπερεπαρκῆς γιὰ γὰ μὴν ἀξιῶσουμε ἀπ' αὐτὰ γὰ εἶναι εἰδολογικῶς αἰσθητικά. Ἄλλὰ τὰ συναντοῦμε τόσο στὴν ψυχολογία, ὅσο καὶ στὴν αἰσθητική. Ἡ στάση τοῦ ἐπιστήμονα εἶναι ἀκριβῶς γὰ μπορεῖ γὰ τὰ κατατάσσει στὴ σωστή τους θέση. Κι ὁ Σίλλερ ἐπίσης τὰ συνάντησε καὶ δυσανεστῆθηκε². Μιλώντας γιὰ μερικὰ μυθιστορήματα καὶ μερικὲς τραγωδίες ἢ ὀρισμένα δράματα, ἔγραψε : «Τὸ μοναδικὸ ἀποτέλεσμα τῶν ἔργων αὐτῶν εἶναι ν' ἀδειάζουν τὸν δακρυγόνο θύλακα καὶ γὰ ξαλαφρώνουν εὐχάριστα τ' ἀγγεῖα τοῦ κόρου

1. P. Sollier : *Le mécanisme des émotions*, Paris.

2. Schiller : *Du Pathétique*, 1798. Édit. Hachette, 1880, σελ. 123.

τους· ἄλλὰ τὸ πνεῦμα ξαναγυρίζει ἄδειο, καὶ τὸ ψυχικὸ ὄν, τὸ εὐγενέστερο μέρος τῆς φυσικῆς μας ὑπόστασης, δὲν ἀντλεῖ καμιά ἀπολύτως νέα δύναμη». "Ἄν κυρίως παραδεχτοῦμε τὴ θεωρία τοῦ William James, ὁ Σίλλερ (κι ὁ δάσκαλός του ὁ Κάντ) βρίσκεται σὲ πλάνη· ἄλλὰ κι ἂν δὲν παραδεχτοῦμε τὴ θεωρία τοῦ James, πάλι ὁ Σίλλερ βρίσκεται σὲ πλάνη, γιατί κάθε φιλόσοφος, ποὺ ἀρνιέται ἓνα στεθερὸ γεγονὸς ἀντὶ γὰ τὸ ἐξηγεῖ, καὶ ποὺ τὸ ἀρνιέται βασιζόμενος σ' ἀρνητικὲς θεωρίες, δὲν πετυχαίνει τίποτε ἄλλο ἀπὸ τὸ γὰ γίνεται γελοῖος.

Πρέπει, ὡστόσο, γὰ ὁμολογήσουμε πὺς ἡ φυσιολογία δὲ μᾶς δίνει ἀποτελεσματικὴ καὶ πραγματικὴ βοήθεια καὶ πὺς ὅλα τὰ ὄνειρα ποὺ στηρίξαμε ἄλλοτε γιὰ μιὰ πραγματικὴ συμβολὴ τοῦ κλάδου τούτου στὴν αἰσθητικὴ (ὅ,τι θὰ ὀνομάζουμε αἰσθητικὴ «ἐκ τῶν κάτω») ἔμειναν ἐντελῶς ἀπραγματοποίητα. Μένει, ὅμως, ἓνα τελευταῖο ζήτημα στὸ σύνορο ἀκριβῶς τῆς φυσιολογίας καὶ τῆς ψυχολογίας ποὺ ἐνδιαφέρει πάρα πολὺ τὴν αἰσθητικὴ. Εἶναι τὸ πρόβλημα τῆς συγκίνησης, πρόβλημα ποὺ ἡ σημασία του, καθὼς θὰ δοῦμε στὴ μελέτη μας αὐτῇ, εἶναι τεράστια.

Δυστυχῶς, ἀντιμετωπίζουμε μιὰ δυσκολία εὐθὺς ἐξαρχῆς. "Ἄν ἡ ἀντίληψη τοῦ Lange καὶ τοῦ William James ἔγινε περίπου παραδεχτὴ μὲ ὀρισμένες παραλλαγές, αὐτὸ δὲ τὴν ἐμποδίζει γὰ εἶναι πολὺ ἄοριστη, ὑπερβολικὰ γενικευτικὴ. Σὲ πολλοὺς ψυχολόγους ποὺ δὲν παραδέχονται τὴ θεωρία τοῦ Lange καὶ τοῦ William James, ἡ λέξις «συγκίνηση» ὑποδηλώνει ὀποιαδήποτε ψυχολογικὰ φαινόμενα μορφῆς θρησκευτικῆς, αἰσθητικῆς, ψυχικῆς, ἢ πνευματικῆς. Ἀναμφισβήτητα, τὰ φαινόμενα αὐτὰ δὲ θὰ μπορέσουμε οὔτε κὰν γὰ τὰ συζητήσουμε, γιατί κάτω ἀπὸ τὴν ἴδια ὀνομασία τῆς συγκίνησης κατατάσσουν φαινόμενα καὶ «συμπλέγματα» ἐξαιρετικὰ ἀνόμοια ποὺ μετέχουν στὸ αἶσθημα, στὸ πάθος καὶ στὴ νόηση.

"Ἄς σταματήσουμε, λοιπόν, στὴν ἀντίληψη τοῦ Lange καὶ τοῦ W. James, γιὰ τοὺς ὀποίους μιλήσαμε ἤδη. Γι' αὐτοὺς ἡ συγκίνηση ἀντιστοιχεῖ σὲ κάποια σπλαχνικὴ ἀναταραχὴ· εἶναι ἡ συναίσθησις τῶν κυκλοφοριακῶν ἀλλοιώσεων καὶ διαφό-

ρων σπλαχνικῶν μεταβολῶν. «Οἱ σωματικὲς μεταβολὲς ποὺ ἀκολουθοῦν ἀμέσως μιᾶν ἀντίληψη καὶ ἡ συνείδησή μας τῶν μεταβολῶν αὐτῶν ἐφόσον δημιουργοῦνται, εἶναι ἡ συγκίνηση» (James). Εἶναι κεῖνο, δηλαδή, ποὺ εἶπαμε, ἀντίθετα πρὸς τὸν κοινὸ νοῦ: «ἐπειδὴ κλαῖμε, εἴμαστε λυπημένοι», καὶ ἡ ἀνάλογη θεωρία τοῦ Lange μπορεῖ νὰ συνοψισθεῖ σὲ δυὸ ἀπλούστατες προτάσεις:

1) Ἡ συγκίνηση δὲν εἶναι παρὰ ἡ συνείδηση ὄλων τῶν ὀργανικῶν φαινομένων (ἐξωτερικῶν κ' ἐσωτερικῶν) ποὺ τὴ συνοδεύουν γενικὰ καὶ ποὺ θεωροῦνται σὰν τ' ἀποτελέσματά της· μ' ἄλλα λόγια αὐτὰ ποὺ ὁ κοινὸς νοῦς τὰ θεωρεῖ συνέπειες τῆς συγκίνησης, ἐδῶ παρουσιάζονται σὰν αἰτίες.

2) Μιὰ συγκίνηση διαφέρει ἀπὸ μιᾶν ἄλλη συγκίνηση ἀνάλογα μὲ τὴν ποσότητα καὶ τὴν ποιότητα τῶν ὀργανικῶν αὐτῶν καταστάσεων, ἀνάλογα μὲ τοὺς διάφορους συνδυασμοὺς τους, ἐφόσον δὲν εἶναι παρὰ ἡ ἀντικειμενικὴ ἔκφραση τῶν διαφορῶν αὐτῶν συνδυαστικῶν τρόπων.

Ἡ θεωρία αὐτὴ ποὺ ἦταν κάποτε στὴ δόξα της, εἶναι σήμερα σὲ μεγάλη κατάπτωση. Ὅπωςδὴποτε, κατὰ τὴ γνώμη μας, ἀντιστοιχεῖ σὲ κάποια ἀλήθεια εἶναι ὅταν ἐφαρμόζεται μονάχα στὶς συγκινήσεις κι ὄχι στὰ συναισθήματα. Ἡ φράση τοῦ James «sorry because we cry» (λυπούμαστε, γιατί κλαῖμε) εἶναι ἀσφαλῶς ἐσφαλμένη ὅταν πρόκειται γιὰ τὸ συναίσθημα, γιατί τοῦτο εἶναι μιὰ κατάσταση ἐξαιρετικὰ πολυπλοκώτερη γιὰ νὰ μπορεῖ νὰ ἐξηγηθεῖ μονάχα μὲ μιὰ φυσιολογικὴ κατάσταση καὶ μὲ μιὰ σπλαχνικὴ διαταραχὴ. Ἄλλ' ὅταν πρόκειται μονάχα γιὰ συγκινήσεις μποροῦμε ἀκόμα νὰ παραδεχτοῦμε πὼς μερικὲς μεταβολὲς σπλαχνικῶν λειτουργιῶν, τῆς ἀναπνοῆς καὶ τῆς κυκλοφορίας, μποροῦνε νὰ προκαλέσουν αὐτὴ τὴ συγκινησιακὴ συνείδηση τὴ μὴ διαφοροποιημένη καὶ σχεδὸν ξένη ἀκόμα στὸ συναίσθημα καὶ στὴν ἀγωγή τοῦ ἀτόμου.

Ὁ Ribot ποὺ δέχεται, κατὰ μέγα μέρος, τὴ θεωρία αὐτὴ τοῦ Lange καὶ τοῦ James, φρονεῖ πὼς ἡ συγκίνηση προκαλεῖται, ὅταν πρόκειται γιὰ τὴ συντήρηση τοῦ ἀτόμου ἢ τοῦ εἴδους.

Δὲν εἴμαστε ἐντελῶς σύμφωνοι μαζί του. Πλησιάζουμε περισσότερο πρὸς τὴν ἀντίληψη τῆς συγκίνησης τοῦ Janet. Ὅταν

Ένα άτομο βρεθεί ξαφνικά κάτω από συνθήκες στις οποίες δεν έχει προσαρμοσθεί από προγενέστερη συνήθεια, όταν δεν έχει πια τον καιρό ή τη δύναμη που χρειάζεται για να προσαρμοσθεί άμέσως ή προσαρμόζεται δύσκολα, εμφανίζει ένα πλήθος από φυσικές και ψυχικές διαταραχές, που χαρακτηρίζονται στο σύνολό τους με τον όρο **συγκλίσεις**.

Είδαμε στη θεωρία του Lange και του James τις κινητήριες και σπλαχνικές διαταραχές στις οποίες συχνά αποδώσαμε υπερβολικά μεγάλη σημασία. Αλλά παράλληλα σ' αυτές υπάρχει και μια διανοητική διαταραχή που υπερβολικά παραμελείται και που δημιουργείται από τις ίδιες συνθήκες. Ο Janet μελέτησε στους ψυχασθενείς τις διάφορες ψυχικές ανωμαλίες που εκδηλώνονται παράλληλα με τις σπλαχνικές διαταραχές, στη συγκίνηση. Διαπίστωσε πως η παραμικρότερη συγκίνηση ρίχνει τους υστερικούς σε μια παθολογική ψυχική κατάσταση, σ' έναν διχασμό λ. χ. της προσωπικότητας. Στους δμαλούς ανθρώπους η συγκίνηση είναι ένα διαλυτικό της ψυχολογικής σύνθεσης, του εγώ, που μπορεί να οδηγήσει επίσης στο διχασμό της προσωπικότητας. Είναι γνωστό πως τα κανονικά άτομα, όταν είναι συγκινημένα, δεν είναι πια κύρια του εαυτού τους, βρίσκονται κάτω από το συνηθισμένο τους ψυχικό επίπεδο¹. Μια δυνατή συγκίνηση μπορεί να προκαλέσει πολύ σοβαρά συμπτώματα (πολύ πιο σοβαρά από τις σπλαχνικές διαταραχές του Lange και του James), ακόμα και στα απόλυτως κανονικά άτομα· μπορεί μάλιστα να προκαλέσει κι άφραση. Υπενθυμίζω εδώ την κλασσική περίπτωση που μελέτησε ο Charcot και που την αναφέρω και στο βιβλίο μου *Αισθητικό τρίπτυχο*: Ένας άνθρωπος κάπου σαράντα χρονών, ζώντας στην έπαρχια, είχε μαζέψει μερικές οικονομίες και η γυναίκα του τον έπεισε να πάνε να τις ξοδέψουν στο Παρίσι. Έγκαταστάθηκε μαζί της σ' ένα ξενοδοχείο της πρωτεύουσας, αλλά μια μέρα, γυρίζοντας στο ξενοδοχείο, ύστερα από κάποια απουσία, διαπίστωσε πως η γυναίκα του είχε εξαφανισθεί, συναποκομίζοντας το μικρό κομπόδεμα. Η άναστατωση του φτωχού αυτού

1. Βλ. διάφορα έργα του P. Janet που πραγματεύονται το ζήτημα και κυρίως: *Les Névroses*, Paris, Flammarion, 1917.

άνθρώπου ήταν τέτοια, που έπαθε άφασία για δεκαοχτώ μήνες.

Υπάρχουν χιλιάδες ανάλογες περιπτώσεις, κι αν αναφέρω αυτή είναι γιατί αποδείχνει ακριβώς τον πάντοτε μοιόμορφο μηχανισμό της συγκίνησης: από τη μιὰ μεριά, τη νέα κατάσταση στην οποία τὸ άτομο δὲν ἔχει προσαρμοσθεῖ, κι ἀπὸ τὴν ἄλλη, τὴν ἔλλειψη χρόνου ἢ δυνάμης γιὰ νὰ προσαρμοσθεῖ εὐκολα στὴ νέα κατάσταση¹.

Οἱ περιπτώσεις τοῦ διχασμοῦ τῆς προσωπικότητας καὶ τῶν φυγῶν, που προκαλοῦνται σχεδὸν πάντοτε ὕστερα ἀπὸ μιὰν ἰσχυρότατη συγκίνηση, ἀριθμοῦνται κατὰ χιλιάδες· καὶ δῶ ἀκόμα οἱ νοσηρὲς καταστάσεις, ἢ ψυχο-παθολογία, μᾶς προσφέρουν μεγάλη βοήθεια — γιὰτὶ μᾶς κάνουν νὰ δοῦμε σὰ σὲ μικροσκόπιο μεγαλωμένο τὸ μηχανισμό τῶν κανονικῶν φαινομένων. Θὰ δοῦμε ἀργότερα πὼς ἡ συγκίνηση που ἐμφανίζεται σὰ μιὰ φυσιολογικὴ καὶ ψυχικὴ ἀντίδραση τοῦ ἀτόμου που βρίσκεται ξαφνικὰ μπροστὰ σὲ συνθήκες στὶς ὁποῖες δὲν εἶναι συνηθισμένο καὶ στὶς ὁποῖες δὲν ἔχει οὔτε τὸν καιρὸ οὔτε τὴ δύναμη νὰ προσαρμοσθεῖ ἀμέσως, θὰ δοῦμε, στὴν περίπτωση αὐτῆ, πὼς ἡ συγκίνηση παίξει τὸ μεγαλύτερο ρόλο στὴν αἰσθητικὴ ἀγωγή τοῦ ἀνθρώπου, ὅτι ἀποτελεῖ σχεδὸν τὴ βάση της.

Ἄσυναίσθητα, ἔτσι, περνοῦμε στὴν κυρίως λεγόμενη ψυχολογία καὶ στὰ πολυσύνθετα προβλήματα της. Ὁ Σπένσερ ὑπόδειξε τὴν ἀκόλουθη διαφορὰ ἀνάμεσα στὰ φυσιολογικὰ καὶ τὰ ψυχολογικὰ φαινόμενα: γι' αὐτόν, τὰ πρῶτα

3. Η ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ

περιλαμβάνουν μεταβολές ταυτόχρονες, μαζὶ καὶ διαδοχικὲς, καὶ τὰ δεύτερα μονάχα διαδοχικὲς. «Ἄρκει, γράφει, νὰ προσέξουμε, ἔστω καὶ πρόχειρα, τίς διάφορες συνεχεῖς λειτουργίες που ἀποτελοῦν τὴ ζωὴ τοῦ σώματος γενικά, γιὰ νὰ δοῦμε πὼς οἱ λειτουργίες αὐτὲς εἶναι συγχρονισμένες — ὅτι ἡ χώνευση, ἡ κυκλοφορία, ἡ ἀναπνοή, ἡ ἔκκριση, ἡ ἀπόκριση κλπ.

1. Σ' ὅλες τίς γλώσσες ὑπάρχουν ἐκφράσεις που ὑποδηλώνουν τὴν ἴδια κατάσταση. Στὰ ἑλληνικά, ὅταν βρίσκεται κανεὶς σὲ μιὰν ἀπρόβλεπτη κατάσταση που προκαλεῖ τὴ συγκίνηση, λένε: «τὰ ἔχασα», ἢ «δὲν ἤξερα τί μού συνέβαινε», ἢ «μοῦ φάνηκε σὰν ὄνειρο» κλπ.

στις διάφορες υποδιαίρεσεις τους, δημιουργούνται ταυτόχρονα και σε αμοιβαία συνεξάρτηση. Και η πιδ σύντομη εξέταση μᾶς βοηθεῖ ἐπίσης νὰ δοῦμε καθαρὰ πὼς αἱ λειτουργίες ποὺ ἀπαρτίζουν τὴ νόηση ἐμφανίζονται ὄχι ταυτόχρονα, ἀλλὰ ἡ μιὰ κατόπι τῆς ἄλλης»¹. Ταυτόχρονη καὶ διαδοχικὴ ἀνταπόκριση γιὰ τὰ φυσιολογικὰ φαινόμενα, διαδοχικὴ ἀνταπόκριση μονάχα γιὰ τὰ ψυχικὰ φαινόμενα.

Ὁ ἴδιος ὁ Σπένσερ καθοδηγούτανε πάντοτε ἀπὸ μιὰν ἄλλη κατευθυντήρια σκέψη· ὅτι, δηλαδή, δὲν ὑπάρχει διόλου ἀκριβῆς γραμμὴ διαχωρισμοῦ ἀνάμεσα στὰ φυσιολογικὰ καὶ τὰ ψυχολογικὰ φαινόμενα, κι ὅτι κάθε ἀπόλυτη διάκριση εἶναι ἀπατηλή. Οἱ αἰσθήσεις, τὰ ἐνστιχτα, τὰ συναισθήματα, ἡ νόηση, ὅλ' αὐτὰ ἀποτελοῦν ἓναν ξεχωριστὸ κόσμο ποὺ βγαίνει ὅμως ἀπὸ τὴν ψυχικὴ ζωὴ, ἡ ὁποία βυθίζει μέσα σ' αὐτὸν τὶς ρίζες της καὶ εἶναι σὰν ἐξάνθησή του.

Τὸ πέρασμα ἀπὸ τὴ φυσιολογικὴ ζωὴ, ἀπὸ τὶς σπλαχνικὲς λειτουργίες, στὴν ψυχικὴ ζωὴ, ἐκδηλώνεται μὲ τὴν ἀνάκλαση ποὺ περιλαμβάνει μετὰ βίας, μερικὰ ἴχνη συνείδησης. Λιγάκι πιδ πέρα διακρίνουμε τὴν αὐτόματη πράξη ποὺ καθορίζεται σὰ μιὰ πράξη ποὺ ἔχει κάτι τὸ αὐθόρμητο. κ' ἐμφανίζει μιὰ κανονικότητα χωρὶς μεταλλαγές μήτε ἰδιοτροπίες. Ἡ συνείδηση κάνει ἤδη τὴν ἐμφάνισή της στὸν αὐτοματισμὸ ποὺ εἶναι τὸ πρῶτο βῆμα τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὴν ψυχικὴ ζωὴ. Ὁ Janet γράφει: «Ἡ συνείδηση ποὺ ὑπάρχει ἐδῶ, ὅπως παντοῦ, γιὰτὶ δὲν ἐξαφανίζεται, νομίζω, παρὰ μονάχα μὲ τὴ ζωὴ, στὴν κατάστασι αὐτὴ εἶναι περισσότερο στοιχειώδης παρὰ σὲ κάθε ἄλλη»².

Μόλις ὑπάρχει συνείδηση, ὑπάρχει ψυχικὴ ζωὴ. Τὴν ψυχικὴ αὐτὴ ζωὴ πολὺ δύσκολα μπορεῖ νὰ τὴν ἐρευνήσει κανεὶς. Ἡ παλιὰ ψυχολογία, ἡ κλασσικὴ ψυχολογία, ποὺ διδάσκεται ἀκόμα καὶ ποὺ γεννήθηκε ἀπὸ τὸ μεταφυσικὸ καὶ φιλοσοφικὸ στοχασμὸ, χρησιμοποίησε γιὰ μέθοδο τὴν ἐνδοσκοπήσῃ κ' ἓνα ἐργαγελεῖο ἀρκετὰ ἀτελές, τὴν τρέχουσα γλώσσα μὲ τὶς υποδιαίρεσεις τῆς ψυχῆς σὲ ξεχωριστὲς λειτουργίες (facultés). Μὲ τὴ μέθοδο αὐτὴ καὶ μ' αὐτὸ τὸ ὄργανο δὲν πῆγε πολὺ μακριά.

1. Spencer: *Synthèse spéciale*, § 177.

2. Janet: *L'automatisme psychologique*, 1888, 3η ἐκδ., σ. 84.

Μπορεί κανείς να κάνει πολύ σοβαρές επικρίσεις κατά της ένδοσκόπησης. Τα ψυχικά φαινόμενα που εμφανίζονται με τη μορφή του χρόνου δύσκολα έρευνούνται.

Όταν χρησιμοποιεί την ένδοσκόπηση ή έσωτερική παρατήρηση, κατευθύνει κανείς την προσοχή του σε γεγονότα συνείδησης που μεταβάλλονται κ' εξαφανίζονται μόνο και μόνο από το γεγονός της παρατήρησης και της αυτοπαρατήρησης. Και, αντίθετα προς την παρατήρηση του Σπένσερ, που ανάφερα ξεπίτηδες αρχίζοντας την παράγραφο αυτή, είναι βέβαιο πως διάφορα συνειδησιακά ρεύματα μπορούν να δημιουργηθούν ταυτόχρονα. Όταν θαυμάζουμε ένα έργο Τέχνης, ή όταν είμαστε θυμωμένοι ή έρωτευμένοι, μπορούμε εύκολώτα να αυτοπαρατηρηθούμε και να αυτοαναλυθούμε, σ'ά να είχαμε πλάι στο επίσημο και ζωντανό εγώ μας ένα άλλο εγώ, που παίζει το ρόλο του επίσημου παρατηρητή-ψυχαναλυτή. Άλλωστε, το γνωστότατο τουτο φαινόμενο εκδηλώνεται πάντα σε βάρος του κύριου γεγονότος. Το να παρατηρούμε και να αναλύουμε οί ίδιοι το βασικό ψυχικό γεγονός της ώρας που δημιουργείται είναι σ'ά να το αφαιρούμε κάθε ενέργεια¹. Θα προχωρήσω μάλιστα ακόμα περισσότερο. Θα πω ότι το ψευτίζουμε ανεπανόρθωτα και βασικά. Εφιστώντας την προσοχή μας, πρώτα πρώτα, στο ψυχικό φαινόμενο, σημαίνει πως δεν το συλλαμβάνουμε πια στη φυσική του εξέλιξη. Άλλ' ακόμα, από τη στιγμή που αυτοπαρατηρείται κανείς προσεχτικά, που παρατηρεί την ίδια έσωτερική ζωή του, αὐτὰ πατᾶται κι αὐτὸ υποβάλλεται. Ζητεί να βρει λεπτομέρειες που αρχικά δεν υπήρχαν και τις βρίσκει, γιατί τις προσφέρει μοναχός του, συνειδητά ή ασυνείδητα, λεπτομέρειες που έπιπροσθέτει στο ξηρό γεγονός και περικόπτει άλλες που δεν έπιθυμεί να συναντήσει. Όπως και να 'ναι, το ψυχικό γεγονός χάνει δλότελα τον αὐθόρμητο χαρακτήρα του.

Άν ανατρέξουμε στην ανάμνηση, το έμπόδιο είναι ή έρμη-

1. Έξάλλου, ή τρέχουσα παρατήρηση τό σημείωσε για μερικούς «ώραιολόγους», που «αὐτοακούονται μιλώντας», ή για μερικές κοκκέτες, για τις όποτες λένε πως «ξέρουν πως είναι ώραιες», που κατορθώνουν να αυτοπαρατηρούνται και να αυτοθαυμάζονται διαρκώς στη ζωή.

νεία. Στή μνήμη γίνεται μιὰ τεράστια ἐρμηνευτική ἐργασία. Τὸ πειστικότερο παράδειγμα εἶναι ἡ δυσκολία ποὺ δοκιμάζουμε ὅλοι ν' ἀφηγηθοῦμε ἓνα ὄνειρο ἔστω καὶ πάρα πολὺ πρόσφατο χωρὶς νὰ τὸ ἐρμηνεύσουμε· γι' αὐτὴ τὴν ἐρμηνεία τοῦ ὄνείρου κατηγόρησαν τόσο πολὺ τὴ σχολὴ τοῦ Φρόυντ.

Ἡ ἐνδοσκόπηση, λοιπόν, ἢ ὑποκειμενικὴ παρατήρηση, εἶναι πολὺ ἀτελὲς ὄργανο γιὰ μιὰ ἀντικειμενικὴ ψυχολογία, ἐμπνεόμενη ἀπὸ πνεῦμα πραγματικὰ ἐπιστημονικό. Εἶναι, τὸ πολὺ πολὺ, καλὴ γιὰ τὴν τέχνη τοῦ μυθιστοριογράφου ἢ γιὰ μιὰ αἰσθητικὴ βασισμένη στὴν *Einfühlung* ἢ στὴν μπερξονικὴ ἐνόραση, καὶ σκοπὸς μοναδικός της εἶναι νὰ κάνει, ἀπ' ἀφορμὴ ἐνὸς ἔργου τέχνης, ἓνα δεῦτερο ἔργο τέχνης: ν' ἀφηγηθεῖ τὶς περιπέτειες τῆς ψυχῆς, ἀνάμεσα στ' ἀριστουργήματα. Στὴν ἀντικειμενικὴ ψυχολογία θὰ πρέπει ν' ἀποκλεισθοῦν, ἐξὸν ἂν θεωρηθοῦν ἀπλὰ συμπτώματα, ὅλα τ' ἄμεσα δεδομένα τῆς ἐνδοσκόπησης.

Κατὰ τοῦ ὄργάνου τῆς κλασσικῆς ψυχολογίας, δηλαδή, τῆς ὑποδιαίρεσης τῆς ψυχῆς σὲ στεγανὰ διαμερίσματα, σὲ ξεχωριστὲς λειτουργίες, σὲ « *pigeon holes*» ἢ περιστερῶνες, ὅπως τὶς ἔλεγε τόσο ὠραῖα ὁ *Williams James*, θὰ πρέπει ἐπίσης νὰ διατυπώσουμε αὐστηρότατες ἐπικρίσεις.

Τὸ νὰ χωρίσουμε τὸ πνεῦμα, ἀκολουθώντας σὲ τοῦτο τὴν τρέχουσα καθημερινὴ γλῶσσα, σὲ ξεχωριστὲς λειτουργίες (*facultés*) ποὺ συνεργάζονται ἀναμεταξύ τους ὅταν δὲν ἀλληλομάχονται, προικισμένες μ' ἓνα εἶδος προσωπικότητας καὶ ἱκανὲς νὰ ἐπιδράσουν σὲ μᾶς ἀτομικά, κι ἀγνοούμενες ἀμοιβαῖα, εἶναι μιὰ ἀντίληψη ποὺ ἔχει ἤδη ξεπερασθεῖ καὶ ποὺ εἶναι ἐντελῶς ἀπαράδεκτη.

Ἡ θεωρία αὐτὴ τῶν λειτουργιῶν, ποὺ ἐγκαινιάστηκε στὴν ψυχολογία κυρίως ἀπὸ τὸν *Locke*¹, ἐπαναλήφθηκε ἀπὸ τὸν *Thomas Reid*² καὶ τὸν *Jouffroy*³ καὶ γελοιοποιήθηκε στὴν Ἀγγλία ἀπὸ τὴ Σκωτικὴ Σχολὴ καὶ στὴ Γαλλία ἀπὸ τὸν *Victor Cousin* καὶ τοὺς μαθητὲς του, βασιζέται κυρίως στὴν ἰδέα τούτη, πὼς ὁ ἄνθρωπος διαθέτει στὴν ψυχὴ του μιὰν ὑποθετικὴ

1. *John Locke: Essai sur l'entendement humain*, (βλ. τὸν Πρόλογο), 1690.

2. *Th. Reid: Essai sur les facultés intellectuelles*.

3. *Jouffroy: Mélanges: De la science psychologique etc.*

λειτουργία, ίκανή να δημιουργεί το έρευνώμενο ψυχικό γεγονός, κι ότι ή λειτουργία αυτή είναι σχεδόν ξένη σ' άλλες ανάλογες λειτουργίες που ή ψυχή διαθέτει επίσης. Είναι μια εξήγηση ανάλογη με κείνη των παλιών γιατρών που υποθέτανε μιάν ύπνωτική ιδιότητα του όπλιου. 'Η ιδιότητα αυτή δεν αποτελεί πια εξήγηση, αφού υποθέτει εξηγημένο ό,τι όφείλει ακριβώς να εξηγήσει'.

Θά δοϋμε, αυτό ός είπωθει παρεκδοτικά, πώς στη νεώτερη ψυχολογία γίνεται λόγος γι' άγωγές. 'Αλλά δε θα πρέπει, κ' επιμένω σοβαρά σ' αυτό, να συγχέουμε μια άγωγή και μια λειτουργία της παλιάς ψυχολογίας. Μια άγωγή αποτελεί μια συστηματοποιημένη ενέργεια — μια λειτουργία της παλιάς ψυχολογίας ήταν ένα υποθετικό θεϊο δώρο για να δημιουργεί το ψυχικό γεγονός.

Εξάλλου, οι λειτουργίες είχαν το μειονέκτημα να εμφανίζουνη ανθρώπινη συνείδηση, την ψυχική ζωή, σαν κάτι το στατικό. Σήμερα έχουμε μιάν αντίληψη δυναμική της ίδιας αυτής ψυχικής ζωής και οι μελέτες του Φρόϋδ συμβάλανε πολύ για να φτάσουμε στο αποτέλεσμα τουτο. 'Η συνείδηση είναι μια όργανική σύνθεση, ένα όν πραγματικά ζωντανό και κάθε μέρος του δε νοείται πραγματικά παρά διά του συνόλου, που αυτό και μόνο του επιτρέπει να ύπάρχει. Το ν' απομονώνουμε τις λειτουργίες, τα συναισθήματα ή τις βουλήσεις είναι έντελώς τεχνητό και δεν ανταποκρίνεται διόλου στα πραγματικά γεγονότα της συνείδησης. 'Η ανθρώπινη ψυχή δε συγκροτείται πια σαν ένας μηχανισμός που

1. 'Ο Benedetto Croce γράφει : «'Η πνευματική ένόραση θεωρήθηκε σαν ή πραγματική αίσθητική ενέργεια : άλλοτε (κι αφού ήταν διατεθειμένοι να επινοοϋν ψυχικές ενέργειες, δεν τους κόστιζε και πολύ να επινοήσουν άλλη μια) έβαζαν στο πλάι της ή κάτωθέ της ή άπάνωθέ της, μια αίσθητική λειτουργία που δεν έχει τίποτα το κοινό με την άπλή ένόραση και την όποια εξύμνησαν συνδέοντας μ' αυτή το καλλιτεχνικό γεγονός ή τουλάχιστο μερικά αυθαίρετα διαλεγμένα σύνολα καλλιτεχνικής παραγωγής. Τέχνη, θρησκεία και φιλοσοφία φάνηκαν κάποτε σά μια και μόνη κι άλλοτε σαν τρεις ξεχωριστές λειτουργίες του πνεύματος και πότε ή μια και πότε ή άλλη έμενε ανώτερη στην ιεραρχία που είχε καθορισθεί στην καθεμιά τους.» ('Αντιλαμβάνεται κανείς τον ειρωνικό τόνο του Β. Croce, όταν μιλάει για τις λειτουργίες αυτές που είναι σαν άλλοι «άπό μηχανής θεοί». (Βλ. Β. Croce : *Esthétique*, μετάφρ. Η. Bigot, Paris, 1904, σελ. 64).

περιλαμβάνει έτοιμα έλατήρια. 'Η ανθρώπινη ψυχή είναι ένας αληθινός ζωντανός οργανισμός, που τὰ στοιχεία του αναπτύχθηκαν από κοινού, αλληλεπιδρώνενα στην εξέλιξή τους, διαφοροποιούμενα λίγο λίγο τὰ μὲν από τὰ δέ, και τείνοντα όλα, τουλάχιστο στο κανονικό όν, πρὸς όρισμένο κοινό και μοναδικό σκοπό : τή ζωή.

Δέν μπορούμε πιά σήμερα νά φανταζόμαστε, από τή μιὰ μεριά, τις αισθητήριες λειτουργίες, και από τήν ἄλλη, τις διανοητικές λειτουργίες, ν' αλληλομάχονται, νά χωρίζονται από ἀδιάβατες τάφρους και νά μή μπορούνε νά συνεργασθοῦνε πραγματικά παρά στο σοφό ἢ στον ἥρωα.

"Αν επικρίνουμε τόσο ζωηρά τήν ψυχολογία που χρησιμοποιεῖ τήν ένδοσκόπηση και τις ψυχικές λειτουργίες, όπως καταδικάσαμε και τήν ψυχο - φυσική του Φέχνερ, δέν είναι ούτε από δογματισμό ούτε από τύφλωση, αλλά βασιζόμενοι μόνο και μόνο στο γεγονός τουτο, ότι δέν οδηγεί σε μιὰ σταθερή και καθαρή γνώση του αντικειμένου που διάλεξε.

'Η ψυχολογία αὐτή, προερχόμενη κυρίως από τή φιλοσοφία του Descartes, αναγνωρίζει τήν προτεραιότητα στο διανοητικό φαινόμενο — τήν έσωτερική σκέψη — που δέν είναι μήτε το μοναδικό μήτε το σημαντικότερο φαινόμενο τῆς ψυχικῆς ζωῆς. Και μ' αὐτό το διανοητικό γεγονός συνδέει όλα τὰ φαινόμενα που μένουν πάντοτε έσωτερικά και σάμπως στερημένα από κάθε πραγματική κίνηση.

'Η ψυχο-φυσική του Φέχνερ έκανε ακριβώς το αντίθετο. Προσπάθησε νά υποκαταστήσει στο έσωτερικό το στερημένο από κίνηση και στατικό φαινόμενο, το υλικό φαινόμενο. Φαντάστηκαν τον ψυχοφυσικό παραλληλισμό — τή φανταστική αὐτή υπόθεση πως σε κάθε ψυχικό φαινόμενο κατορθώνουμε νά μετροῦμε το αντίστοιχο φυσικό γεγονός που του χρησιμεύει σαν υπόραμμα. Και μέτρησαν φυσικά ἢ φυσιολογικά φαινόμενα, έλπίζοντας πως το μέρος θα μπορούσε νά δώσει το όλο. "Έφτασαν νά πιστεύουν, με τή βοήθεια τῆς μόδας και του ένθουσιασμού, πως θα πετύχουν νά εκφράσουν το ψυχικό με μαθηματικούς όρισμούς. 'Αλλά οι νόμοι του Φέχνερ οδήγησαν σ' ένα αδιέξοδο, πράγμα που αποδείχνει σαφέστατα πως ἡ ἀφετηρία της ἦταν επίσης έσφαλμένη.

"Έτσι ἡ ψυχολογία έπεφτε από τή Χάρυβδη στη Σκύλλα· για

νά γνωρίσουμε τὸν πόνο, ἔλεγε ἡ ἐνδοσκόπηση τῶν κλασσικῶν, δὲν ἔχουμε παρὰ νὰ τσιμπήσουμε τὸ μπράτσο· ἡ συνείδηση ποὺ ἔχουμε τότες εἶναι ἡ συνείδηση τοῦ πόνου — κι ἀναγκαστικὰ αὐτὸ ἄρκει, ἀφοῦ εἶναι ἄμεση καὶ γίνεται αἰσθητὴ ἄμεσα κι ὀλοκληρωτικὰ ἀπὸ τὴν συνείδηση. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, ἡ ψυχο-φυσικὴ σχολή, γιὰ τὸν ἴδιο πόνο, περιοριζόταν νὰ μετρᾷ ἀνακλαστικὰ φαινόμενα κι αἰσθήματα καὶ νὰ καταστρώγει στατιστικοὺς πίνακες. Στὴν πρώτη περίπτωση διαπιστώνανε συνειδησιακὲς καταστάσεις, στὴ δευτέρη μετρούσανε ἀνακλαστικὰ φαινόμενα κ' αἰσθήματα. Τὸ μόνο πράγμα ποὺ παραμελοῦσαν ἦταν ἡ φύση τοῦ φαινομένου τοῦ πόνου καὶ οἱ σχέσεις ποὺ μποροῦσε νὰ ἔχει μὲ τ' ἄλλα ψυχικὰ φαινόμενα¹.

Φτάσαμε, λοιπόν, σὲ μιὰ ψυχολογικὴ θεωρία πολὺ διάφορη κι ἀπὸ τὴν κλασσικὴ κι ἀπὸ τὴν ψυχο-φυσικὴ. Γὰ ἀπλὰ καὶ χωρὶς καμιὰ ταχυδαχτυλογικὴ μέθοδο πειράματα τῶν ἀρχῶν τοῦ 19ου αἰῶνα, κυρίως γιὰ τοὺς ὑστερικοὺς, βρίσκονται στὴν ἀπαρχὴ (ἀθέλητα, βέβαια) ὅλων τῶν προόδων τῆς νεώτερης ψυχιατρικῆς καὶ τῶν νέων ψυχολογικῶν ἀντιλήψεων. Γὰ ἴδια αὐτὰ πειράματα, ποὺ ἔγιναν μεθοδικὰ ἀπὸ ψυχίατρος (τὸν Charcot καὶ τοὺς μαθητὲς του, τὸν Janet καὶ τὴ σχολὴ του)² ἀκριδῶς περὶ τὰ τέλη τοῦ περασμένου αἰῶνα, συντελέσανε ὥστε νὰ ἐγκαταλειφθεῖ ὀριστικὰ ἡ ἐνδοσκόπηση ποὺ δὲ χρησιμοποιοῦνταν πιά παρὰ σὰ σύμπτωμα. Ὅταν ὁ ἄρρωστος τοῦ Janet ἔλεγε :

1. Θὰ μποροῦσε νὰ συμβουλευθεῖ κανεὶς ὠφέλιμα τὴν *Εἰσαγωγὴ* ποὺ ὁ σεβαστὸς δάσκαλός μου André Lalande (ποὺ ἄλλοτε εἶχε τὴν καλοσύνη νὰ γράφει ἕνα Πρόλογο στὴν *Ἱστορία μου τῆς Γαλλικῆς Αἰσθητικῆς*) ἔγραψε γιὰ τὴν *Πραγματεία Ψυχολογίας* τοῦ G. Dumas. Σήμερα ἀμφιβάλλουμε ἀν τὸ φαινόμενο πόνος, ποὺ ἐρευνήθηκε μὲ τὴν ἐνδοσκόπηση, εἶναι ἀκριδῶς τὸ ἴδιο μὲ τὸ φαινόμενο πόνος τῆς ψυχο-φυσιολογίας. Εἶμαι καὶ γὼ τῆς ἴδιας γνώμης. Βλ. K. Koffka: *Psychologie* (ὅπου πραγματεύεται τὸ θέμα τοῦτο).

2. Καὶ δὲν ἀναφέρω οὔτε τὸν Legrand du Saulle, τὸν Yellowlees, τοὺς Feré καὶ Motet, τὸν Pitres, τὸν Gilles de la Tourette, τὸν Barth τὸν Biante ἀνάμεσα στοὺς δευτερεύοντες, οὔτε τὸν Bernheim καὶ τὸ μαθητὴ του Babinski ἀνάμεσα στοὺς νεώτερους, οὔτε τὸν Moebius καὶ τὸν Strumpell, οὔτε τὸν Flournoy, ποὺ ἦταν δάσκαλός μου στὴ Γενεύη, οὔτε χιλιάδες ἄλλους συγγραφεῖς.

«Βλέπω τὰ σπίτια καὶ τοὺς ἀνθρώπους ἀνάποδα, λέω ἀνοησίες, βλέπω ἕναν νὰ χτυπάει τὸ κεφάλι του στοὺς τοίχους, κοιτάχτε, λοιπόν, τὰ μάτια μου, θὰ δεῖτε πόσο εἶναι χαμένα», δὲ σημείωναν τὶς ὁμολογίες αὐτές, ὅπως θὰ ἔκανε ἕνας μυθιστοριογράφος, γιὰ τὴν ἐνδοσκοπικὴ τους σημασία, ἀλλὰ σὰ συμπτώματα τῆς ἔμμογης κατάθλιψης (obsession) τοῦ ψυχασθενῆ· κ' ἐνδιαφέρονται περισσότερο γιὰ τὶς πράξεις τοῦ ἄρρωστου, τὶς μόνες ποὺ εἶχαν πραγματικὰ σημασία καὶ ποὺ μπορούσαν νὰ τὶς σημειώσουν ἀντικειμενικά.

Ἐξάλλου, παρατήρησαν χάρις στὶς προόδους τῆς ψυχιατρικῆς, πὼς τὰ ψυχικὰ νοσήματα ἐμφανίζανε τὰ κανονικὰ φαινόμενα μεγάλων ἐπιπέδων, σὰν ἀνάμεσα ἀπὸ μικροσκόπιο, συνεπῶς πολὺ πιὸ εὐκόλα στὴ μελέτη καὶ τὴν ἀνάλυσή τους, καὶ πὼς ταυτόχρονα τὰ ἴδια ψυχικὰ νοσήματα, ἔκαναν νὰ ὀπισθοδρομεῖ τὸ ἀνθρώπινο πνεῦμα πρὸς ἕνα κατώτερο στάδιο ἐξέλιξης καὶ πὼς ἔτσι μπορούσαν, χάρις σὲ μερικές ἄρρώστιες, νὰ κάνουνε πραγματικὰ πειραματικὲς μελέτες πάνω στὸ ἀνθρώπινο πνεῦμα. Ἐνδεχομένως νὰ μπορούμε νὰ μελετοῦμε, σ' ἕνα ἄτομο τῆς σύγχρονης ψυχικότητάς μας, τὸν ἀνθρώπινο ψυχικὸ σταθμὸ μιᾶς πρωτόγονης κατάστασης — καὶ τοῦτο ὕστερα ἀπὸ μιᾶν ἐπιληπτικὴ κρίση¹ — εἶναι ἡ ἀληθινὴ πειραματικὴ ψυχολογία, ποὺ ἔχει, πραγματικά, σημασία πολὺ ἀνώτερη ἀπὸ τὴν ψυχολογία τοῦ Φέχνερ.

Ἔτσι, σιγὰ σιγὰ, μὲ μιᾶν ἐξέλιξη ἀργή κι ὀδυνηρή, φτάσαμε στὴν ἀντίληψη μιᾶς ψυχολογίας ποὺ βασίζεται στὶς ἀγωγές τοῦ ἀνθρώπου. Νὰ μελετοῦμε τὶς ἀντιδράσεις ποὺ προ-

4. Η ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ ΤΩΝ ΑΓΩΓΩΝ: Η ΑΝΤΙΛΗΨΗ

καλεῖ ὁ ἄνθρωπος ἐξωτερικά, στὶς κινήσεις του καὶ στὴν ὀμιλία του. Αὐ-

τὲς οἱ ἀντιδράσεις εἶναι οἱ ἀνθρώπινες ἀγωγές καὶ ἡ ψυχολογία γίνεται ἡ ἐπιστημονικὴ καὶ περιγραφικὴ μελέτη τῶν ἀγωγῶν αὐτῶν.

1. Ἀναφέρομαι στὸν ἄρρωστο τοῦ Pick (τῆς Πράγας)· πρόκειται γιὰ ἕναν ἐπιληπτικὸ πού, μετὰ τὴν προσβολή, ἐμφανίζει μιὰ κατάθλιψη μὲ παλινδρόμηση πρὸς μιὰ πρωτογενῆ κατάσταση· ὁ ἄρρωστος χάνει ἀκόμα καὶ αὐτὴ τὴν ἀγωγή τῆς ὑπακοῆς καὶ τὴ λαλιά.